

FRAGMENT DE SARCÒFAG DIONISIÀC DE L'ESTRAT UE 1346

Montserrat CLAVERIA

Universitat Autònoma de Barcelona - Institut Català d'Arqueologia Clàssica
Departament d'Art i de Musicologia
montserrat.claveria@uab.cat
ORCID 0000-0002-1155-6931

Resums

Del análisis del fragmento de sarcófago hallado en la UE 1346 de la calle López Peláez de Tarragona, se deduce que formó parte de un frontal de caja dionisiaca de la serie distinguida por F. Matz del *Thiasos* báquico protagonizado por Dionisos y Ariadna amontonados en un carro. Su estilo coincide con el del período de producción de estos sarcófagos en el siglo II.

From the analysis of the sarcophagus fragment found in UE 1346 in López Peláez street in Tarragona, it can be deduced that it belonged to a Dionysian chest frontal from the series identified by F. Matz of the Bacchic *Thiasos* with Dionysos and Ariadne piled up in a chariot. Its style coincides with the period of production of these sarcophagi in the 2nd century.

Paraules clau:

sarcòfag romà, *Thiasos* dionisiàc, *Liknon*, escultura romana
sarcófago romano, *Thiasos* dionisiaco, *Liknon*, escultura romana
Roman sarcophagi, Dionysian *Thiasos*, *Liknon*, Roman sculpture

El fragment de sarcòfag exhumat a l'estrat UE 1346 pertany al frontal d'un sarcòfag amb escenes dionisiàques produït en un taller metropolità (fig. 1).¹ Les seves mides màximes són de 41 cm d'alçada, 36 cm d'amplada i 9 cm de gruix, i fou llavorat en marbre blanc de bona qualitat, de gra gruixut i marcada translucidesa, que *de visu* té l'aspecte de marbre de Paros II, si bé no s'ha portat a terme cap anàlisi petrogràfica del seu material per confirmar-ho. La superfície de la peça està en bon estat, coberta per restes d'oxalats i terra del context arqueològic en el qual ha estat enterrada, que es concentren en les vores de les figures al fons del relleu, en les concavitats del treball escultòric i en els forats del trepant.

A la dreta del relleu es reconeix Eros, alat i nu, conservat fins al maluc dret i l'inici de la cuixa esquerra; li falta l'avantbraç dret, i amb l'esquerra porta les regnes de la parella de tigres que ocupen l'extrem inferior esquerre de la peça. D'aquestes feres, només en resten el cap i el coll, amb les brides i la cintura escapular de l'espatlla dreta del felí del darrere.

El centre del fons del relleu està ocupat per un sàtir jove amb una *nebris* nuada als malucs, com es pot ob-

servar en altres sarcòfags dionisiacs (Matz 1968, IV 2, lám. 112.2, 113.2); camina cap a l'esquerra, darre-

Figura 1. Fragment de sarcòfag dionisiàc exhumat a l'estrat UE 1346 del carrer López Peláez (Tarragona). Fotografia de l'autora.

¹ Volem expressar el nostre agraïment a J. Ciurana per les mesures i les fotografies que ens ha proporcionat i per donar-nos a conèixer aquesta peça i poder-la estudiar.

Figura 2. Sarcòfag de Thiasos dionisiac de Copenhaguen. Fotografia extreta de Matz 1968, ASR IV 2, núm. 79, làm. 97.1.

re del carro tirat pels felins, i la seva iconografia es correspon amb precisió amb el tipus de figura «TH 67 “portador de la torxa” A» establert per Friedrich Matz respecte als comparses bàquics (Matz 1968, IV 1, 46), caracteritzada per transportar una torxa en diagonal cap amunt davant del seu cos.

Els personatges i la configuració del relleu d'aquest fragment revelen que formà part d'un sarcòfag dionisiac d'un dels tres tipus principals, anomenat «Cultes i celebracions» (Koch i Sichtermann 1982, 192), i dins d'aquest, pertany a la modalitat específica que mostra el *Thiasos* bàquic protagonitzat per Dionís i Ariadna apinyats en un carro (Matz 1968, IV 2, II.3.a, 188-212, làm. 94-115). D'aquesta modalitat se'n conserven una desena d'exemplars en què el carro està tirat per centaures (Matz 1968, IV 2, 188, núm. 83-93) i sis sarcòfags més en què el carro és portat per felins (Matz 1968, IV 2, 188, núm. 78-80, 80A-82) (fig. 2); llavors, el fragment que ens ocupa augmenta en una peça més les caixes transmeses fins als nostres dies d'aquest segon grup de sarcòfags.

La uniformitat del nucli principal de figures compreses en aquests exemplars permet deduir que, com la resta de peces de la sèrie, la part conservada de l'exemplar de Tarragona pertany a la meitat dreta del frontal, que es completaria amb Pan caminant davant dels felins, conduint la comitiva, personatge del qual resta un fragment del pèl de la cuixa dreta i de l'arrencaament de la pota al límit inferior esquerre del fragment, just al costat de l'espatlla del felí del fons, de qui Pan porta la brida (fig. 3). Aquest personatge aniria seguit del sàtir portador de la torxa i el carro tirat per les feres, on Dionís i Ariadna s'asseurien de cara entre ells, l'un sobre l'altre, encaixats en l'escàs espai del remolc. Mènades i sàtirs tocant instruments musicals i ballant, i sovint Silè ebri damunt de l'ase o portat per sàtirs, completarien el seguici bàquic que discorre de dreta a esquerra pel frontal d'aquests sarcòfags (Matz 1968, IV 2, làm. 94-97, 99). La grandària dels felins del tir n'ha determinat la interpretació en tigres o panteres. Els primers, més grans que les panteres,

representen l'opció majoritària, i s'observa al frontal de Copenhaguen (Matz 1968, núm. 79, làm. 97.1) (fig. 2), Woburn Abbey (Matz 1968, IV 2, núm. 80, làm. 96.2; Angelicoussis 1992, 75, núm. 61, fig. 285-286), París (Matz 1968, IV 2, núm. 81, làm. 99.2) i Oxford (Matz 1968, IV 2, núm. 82, làm. 94.2), i en el nostre fragment. Només en la caixa de Subiaco (Matz 1968, IV 2, núm. 78, làm. 94.1) apareix un tir de panteres, i

Figura 3. Detall del fragment de sarcòfag del carrer López Peláez (Tarragona) amb la indicació de la cuixa i la pota de Pan, portador de les brides dels felins. Fotografia de l'autora.

en el frontal trencat de Roma (Matz 1968, IV 2, núm. 80A, làm. 97.2) no se sap perquè hi falta aquesta part.

Pel que fa a l'Eros, la representació més comuna el mostra assegut al lloc del primer felí tocant la lira, com en els sarcòfags d'Oxford, Woburn Abbey, Copenhaguen i París (Matz 1968, ASR IV 2, núm. 82, 80, 79 i 81, respectivament), mentre que en els exemplars de Copenhaguen (Matz 1968, ASR IV 2, núm. 79, làm. 97.1) (fig. 2) i de Woburn Abbey (Matz 1968, ASR IV 2, núm. 80, làm. 96.2; Angelicoussis 1992, 75, núm. 61, fig. 285-286) hi ha un segon Eros assegut a la punta davantera del carro, agafant un brot de raïm en el primer i conduint el tir de felins en el segon, com en el nostre fragment, que mostra la particularitat d'estar dret, probablement damunt del tigre de la superfície del relleu, com es pot detectar en l'Eros mal conservat de la caixa de Subiaco (Matz 1968, ASR IV 2, núm. 78, làm. 94.1) i en una postura anàloga a la que es pot deduir en l'Eros trencat conductor de les panteres d'un sarcòfag amb Dionís estirat al carro que es conserva al Louvre (Matz 1968, IV 2, núm. 143, làm. 172).

La presència de l'Eros assegut sobre felins portant la lira i de l'Eros dret o assegut portant les regnes de les feres en representacions dionisiàques de diversos suports, com ara vasos, relleus, estatuària o monedes, ja a partir de finals del segle v i del iv aC (Hermay, Cassimatis i Vollkommer 1986, 874-875, ap. F), permet suposar que aquests models del clàssic tardà (finals del segle v - segle iv aC) formaven part del repertori iconogràfic dionisiac que usaven i modificaven els productors de sarcòfags en època romana. En aquest sentit, també s'ha observat que els sarcòfags que integren tota la sèrie que ens ocupa parteixen de models tardohel·lenístics avui perduts, perceptibles en les diverses disposicions i gestos de Dionís i Ariadna sobre el carro, models que ja contenien el tir de centaures o de felins, el sàtir portador de la torxa i un Eros cavalcant o dret sobre les feres (Matz 1952, 394-398).

La producció metropolitana de sarcòfags amb temes dionisiacs es va estendre des de l'època d'Adrià, amb l'elaboració dels primers sarcòfags de garlandes amb escenes bàquiques a les llunetes, fins als exemplars constantinians, amb la integració de personatges dionisiacs i de les estacions (Koch i Sichtermann 1982, 191-195; Koch 1990, 81), i els sarcòfags de la sèrie que ens ocupa, que és molt homogènia iconogràficament i estilísticament, pertanyen a un període primerenc d'aquesta elaboració, que va des de finals del regnat d'Adrià fins al període antoní tardà (Matz 1952, 397-398; Matz 1968, IV 2, 193-194).

El fragment tarragoní, a més de les connexions iconogràfiques que mostra amb aquest grup de sarcòfags, també té característiques estilístiques pròpies d'aquest període. La disposició de les figures, deixant netes àm-

plies zones del fons del relleu, l'aproxima als sarcòfags primerencs elaborats des de finals del període d'Adrià fins a mitjans de l'antoní, com l'exemplar de Copenhaguen citat (Matz 1968, núm. 79, làm. 97.1) (fig. 2) o dos sarcòfags amb el carro tirat per centaures de Múnic (Matz 1968, IV 2, núm. 84-85, làm. 98). Mentre que els volums inflats de les cares de l'Eros i el sàtir, de formes poc definides i colls curts i amples, l'ús controlat del trepà a les commissures d'ulls i boca i, sobretot, el treball dels cabells amb solcs perforats curts i poc profunds, i els forats de trepant aïllats dels rissos arrodonits de l'Eros, són característiques dels relleus llavorats al període antoní avançat, com per exemple es pot comprovar en el sarcòfag infantil de Melèagre conservat a Basilea (Koch 1975, 106-107, núm. 73, làm. 75-77), els de les estacions de Zúric i Buffalo (Kranz 1984, núm. 26 i 31, làm. 6.3-7 i 22.1-23, respectivament) o el dionisiac esmentat anteriorment de Woburn Abbey (Matz 1968, ASR IV 2, núm. 80, làm. 96.2; Angelicoussis 1992, 75, núm. 61, fig. 285-286).

En conclusió, el fragment de sarcòfag exhumat al núm. 1 del carrer de López Peláez de Tarragona augmenta amb un nou testimoni la sèrie de sarcòfags dionisiacs amb escenes de cultes i celebracions que mostren el transport d'Ariadna i Dionís apinyats en un carro (Matz 1952, 389-404; Matz 1968, IV 2, 188-212, II.3.a). La forma de *líknōn* del carro (Matz 1952, 391), un cistell que permetia destriar el blat de la palla a l'àmbit rural i un utensili i ofrena en els rituals místics relatius al casament i la fecunditat (Harrison 1903, 315-324; Harrison 1903-1904, 144-147), entre altres detalls, portà a la interpretació del *Thiasos* representat en els sarcòfags d'aquesta sèrie com la celebració de la boda de Dionís i Ariadna (Matz 1952, 397-403). El portador de la torxa al·ludeix a l'ambient ritual i nocturn en què transcorre la processó nupcial (Matz 1952, 398, 402), i l'Eros, al lligam entre l'exaltació dionisiaca i el desig amorós (Hermay, Cassimatis i Vollkommer 1986, 936), al sentit hierogàmic de l'escena (Gasparri 1986, 564).

Pan, en la seva funció de portador de les regnes de cuir dels animals de tir, s'ha pogut identificar (Wrede 1986, 198-201) amb el símbol de la manifestació de Dionís entre els adeptes iniciats en els seus misteris. La manca freqüent de contextos arqueològics originals, com en aquest cas, i de les imatges i inscripcions localitzades en les cobertes d'aquests sarcòfags ens priven d'informació específica per poder extreure més dades sobre el significat d'aquestes obres en la seva època (Isler-Kerényi 2014, 570-575) i dels comitents que les van adquirir i usar. Tot i així, cal considerar l'increment significatiu que van experimentar les produccions artístiques amb imatges del seguici dionisiac en època antonina, no només en l'esfera funerària, sinó també en la decoració arquitectònica i l'escultura exempta, públiques i privades (Gasparri

1986, 564-565), indicatiu de l'entorn propici, tant cultural com cultural, que impulsà l'encàrrec i la difusió dels sarcòfags d'aquesta temàtica en aquest període.

Bibliografia

- ANGELICOUSSIS, E. (1992). *The Woburn Abbey Collection of Classical Antiquities*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern (Monumenta Artis Romanae; XX).
- GASPARRI, C. (1986). «Dionysos/Bacchus». A: KAHIL, L. (coord.). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC), III 1-2. Zúric/Múnic: Artemis, 540-566.
- HARRISON, J. E. (1903). «Mystica Vannus Iacchi». *Journal of Hellenistic Studies*, 23, 292-324.
- (1903-1904). «Note on the Mystica Vannus Iacchi». *British School at Athens*, 10, 144-147.
- HERMARY, A.; CASSIMATIS, H.; VOLKKOMMER, R. (1986). «Eros». A: KAHIL, L. (coord.). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC), III 1-2. Zúric/Múnic: Artemis, 850-947.
- ISLER-KERÉNY, C. (2014). «Iconographical and Iconological Approaches». A: MARCONI, C. (ed.). *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford University Press, 557-578.
- KOCH, G. (1975). *Die Mythologischen Sarkophage. Meleager*. Berlín: Gebr. Mann (Die antiken Sarkophagreliefs; XII 6).
- (1990). *Sarkophage der römischen Kaiserzeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- KOCH, G.; SICHTERMANN, H. (1982). *Römische Sarkophage*. Múnic: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung (Handbuch der Archäologie; 7).
- KRANZ, P. (1984). *Jahreszeiten-Sarkophage*. Berlín: Gebr. Mann (Die antiken Sarkophagreliefs; 4).
- MATZ, F. (1952). *Eine bacchische Gruppe*. Wiesbaden: Akademie der Wissenschaftlichen und der Literatur in Mainz - Franz Steiner GMBH (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse; 5), 389-404.
- (1968). *Die dyonisischen Sarkophage*. Berlín: Gebr. Mann (Die antiken Sarkophagreliefs; IV 1-4).
- WREDE, H. (1986). «Pan und das Lederhalfter». *Römische Mitteilungen*, 93, 189-210, lám. 62-77.